

ORHUN ABİDELERİNDEKİ TAMLAMALARIN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KULLANIMI

Selim Emiroğlu
Mevlana Üniversitesi,
Türkçe Eğitimi
semiroglu@mevlana.edu.tr

Özet: Orhun abideleri, Türk dili ve edebiyatının ilk yazılı kaynaklarıdır. Bu taşlar, hem maddi hem de manevi bakımdan Türk dili, kültürü ve tarihinin en değerli anıtlarıdır. Göktürkler döneminde ve Göktürkçe olarak yazılmış kitabelerde günümüze ışık tutan önemli mesajlar bulunmaktadır. Kitabelerde Türk dilini tüm özellikleriyle bulmak mümkündür. Şiir lezzetinde ve sağlam bir Türkçeyle Türklük şuuru gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Ebedi taşlar denilen kitabeler üzerine kazınmış metinler, Türk dilinin geçirdiği evreleri ve değişimi takip etmek bakımından dikkate değerdir. Orhun Abideleri üzerinde yerli ve yabancı olmak üzere pek çok çalışma vardır. Bu çalışmada Orhun abidelerinin üç önemli yazıtı olan Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları tamlamalar bakımından incelenmiş olup yazıtlardaki tamlamalar teker teker tespit edilmiştir. Bu tamlamaların günümüz Türkiye Türkçesindeki kullanımları ele alınmıştır. Birkaç küçük ses ve ek değişimi dışında tamlamaların birçoğunun tarihi süreç içerisinde değişmeden günümüze kadar ulaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Orhun Abideleri, tamlamalar, Türkiye Türkçesi

Giriş

Asırlar öncesinden bugüne ulaşmış dil abideleri olan Orhun yazıtlarını ifade etmek için pek çok şey söylenebilir. Bu noktada çalışmamıza kaynaklık etmiş olan Orhun Abideleri kitabının yazarı Muharrem Ergin, Orhun Abidelerini şu şekilde vasıflandırır:

“Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin... İlk Türk tarihi... Taşlar üzerine yazılmış tarih... Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, millete hesaplaşması... Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri... Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası... Türk askerî dehasının, Türk askerlik san'atının esasları... Türk gururunun ilahî yüksekliği... Türk feragat ve faziletinin büyük örneği... Türk içtimaî hayatının ulvî tablosu... Türk edebiyatının ilk şaheseri... Türk hitabet san'atının erişilmez şaheseri... Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı... Yalın ve keskin üslubun şaşırtıcı numunesi... Türk milliyetçiliğinin temel kitabı... Bir kavmi bir millet yapabilecek eser... Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık... Türk dilinin mübarek kaynağı... Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği... Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına çıkartan delil... Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika... Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser... İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları... Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikâzı...” (Ergin, 2005: 4)

Abideler, Türk medeniyetini dünyaya ispat eden ilk belgelerimiz kabul edilir. Tema olarak abidelerin askeri yönü ön plana çıkmaktadır. "Bu abidelerde, Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin ile birlikte Çinlilere karşı yaptıkları istiklâl savaşı ve Türk milletinin bütünlüğünü yeniden sağlamak için verdikleri mücadele anlatılmaktadır." (Timurtaş, 2005: 23).

Orhun Abidelerinin dili günümüz Türkçesinden çok uzak değildir. “Türkiye Türkçesinden ne kadar farklı olursa olsun, kitabelerin dilini anlamak için ne bir eğitime ne de özel bir gayrete ihtiyaç vardır. Birkaç kelime ve birkaç kaide bilindiği takdirde, Türk dilinin bu eski şaheserini orijinalinden okumak ve anlamak mümkün olacaktır.” (Çelikel, 2007: 7)

Orhun Abideleri, Türk dilinin Orhun Abidelerinden önce de sistemli bir şekilde var olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgede pek çok anıt ve taşta rastlanır ama bunlar içinde en önemlileri Orhun abideleridir. “Orhun civarında Orhun yazısı ile yazılı daha başka kitabeler de bulunmuştur. Belli başlıları altı tanedir. Fakat bunların en büyükleri ve mühimleri bu üç tanesidir.” (Ergin, 2005: 5)

Kitabeler, öğüt veren bir üslupta ve nutuk türündedir. “Büyük Türk komutanı Bilge Kağan bir nutuk havası içerisinde, bir vaiz, bir hatip gibi Türklerin tarih boyunca dikkate alması gerektiği çok önemli uyarıları ve öğütleri o dönem insanının kalbine, günümüze ulaşması için de sağlam taşlara yazdırtmıştır.” (Emiroğlu, 2010: 25)

Arastirmacının Amacı

Türk dilinin başlangıç noktası olan Orhun Abidelerinde Türkçenin güzel örnek ve kullanımını içeren tamlamalar yer almaktadır. İç içe geçmiş veya müstakil olarak pek çok tamlama örneği bulunmaktadır. İsim ve sıfat tamlaması olarak bunların tespit edilip günümüze taşınması gerekir. Çalışma bu amaçla yapılmıştır.

Arastirma Metodu

Bu çalışmada Türk yazı dilinin dünyaca kabul edilen ilk yazılı belgeleri olan Orhun Abideleri, tamlamalar bakımından incelenmiştir. Çalışmada Muharrem Ergin’in Orhun Abideleri adlı eseri esas alınmıştır. Eserdeki sırasıyla Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk anıtlarındaki yazılar cephe cephe ve satır satır incelendi. Tespit edilen tamlamalar isim ve sıfat tamlamaları olmaları bakımından sınıflandırıldı. Söz konusu tamlamalardan günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımı bulunanlar belirlendi. Tespit ve incelemenin sonra Orhun abidelerindeki tamlamaların günümüz Türkiye Türkçesine olan etkileri ve Türkiye Türkçesindeki kullanımı bakımından bazı değerlendirmelere ulaşıldı.

Bulgular

Orhun abidelerinde isim ve sıfat tamlamaları, her bir anıtın hangi cephesine ve satırına ait olduğu yönüyle şu şekilde çıkarılmıştır.

KÜL TİĞİN ÂBİDESİ	
Güney Cephesi	
İsim Tamlamaları	Sıfat Tamlamaları
1. Satır: Türk Bilge Kağan (Türk Bilge Kağanı) Şadpıt Begler (Şadpıt Beyleri) Buyruk Begl (Buyruk Beyleri)	1. Satır: Bu öd (Bu zaman) İni Yiginüm (Küçi kardeş) yeğenim) Biriki oğuşum (Bütün soyum) Ot Tatar (Otuz Tatar)
2. Satır: Toğuz Oğuz Begleri (Dokuz Oğuz Beyler Kün toğsık (Gün doğusu) Kün ortasın (Gün ortas Kün batsık (Gün batısı) Tün ortasın (Gece ortas	2. Satır: Bu sabım (Bu sözüm) İçreki budun (İçinde millet) Bunça budun (Bunca millet)
3. Satır: Türk Kağan (Türk kağanı) Yinçü ögüz (İn nehri) Ötüken yış (Ötüken ormanı) Şantung yaz (Şantung ovası)	3. Satır: Toğuz Ersin (Dokuz Ersin) 4. Satır: İl tutsık yir (İl tutulacak yer) Bu yir (Bu yer) Temir Kapıg (Demir Kapı) Bunça yir (Bunca yer)
4. Satır: Yir Bayırku (Yir Bayırku) Ötüken y (Ötüken ormanı) Tabğaç budun (Çin milleti)	5. Satır: Süçig sab (Tatlı söz) Yımşak ağ (Yumuş ipek) İraç budun (Uzak millet)
5. Satır: Tabğaç budun sabı (Çin milletinin sözü)	6. Satır: Anyıg bilig (Kötü şeyler) Edgü bilge kişi (İy

<p>6. Satur: Türk budun (Türk milleti) Çoğay y (Çoğay ormanı) Tögühlü yazı (Tögühlü ovası)</p> <p>7. Satur: Türk budun (Türk milleti)</p> <p>8. Satur: Türk budun (Türk milleti) Ötüken y (Ötüken yeri)</p> <p>10. Satur: Türk begler, budun (Türk beyleri, milleti)</p> <p>11. Satur: Türk budun begler (Türk milleti, beyleri) Tabğaç Kağan (Çin Kağanı) Mening sabım (Beni sözüm)</p> <p>12. Satur: Tabğaç Kağaning içreki bedişi (Çin Kağanının maiyetindeki resimci) On ok oğlu (On ok oğlu)</p> <p>13. Satur: Yolluğ Tigin (Yolluğ Tigin)</p>	<p>bilgili insan) Yımşak ağı (Yumuşak ipek) Edgü alp k (İyi, cesur insan)</p> <p>Süçig sab (Tatlı söz) Bir kişi (Bir insan)</p> <p>7. Satur: Anyıg kişi (Kötü insan) Yablağ ağı (Kö mal)</p> <p>Bilig bilmez kişi (Bilgi bilmez kişi) Edgü ağı (iyi mal)</p> <p>Ol sab (O söz) Öküş kişi (Çok insan)</p> <p>8. Satur: Ol yir (O yer)</p> <p>10. Satur: Yok çıgany budun (Aç fakir millet) Çıgany budun (Fakir millet) Bu sab (Bu söz) Az budun (Az millet)</p> <p>11. Satur: Neng sabım (Ne sözüm) Benggü taş (Ebedî taş)</p> <p>Bu öd (Bu zaman) Körügme begler (İtaat ed beyler)</p> <p>12. Satur: Adınçığ bark (Bambaşka türbe) Adınçığ bed (Bambaşka resim) Köngülteki sab (Gönüldeki söz) Benggü taş (Ebedi taş)</p> <p>13. Satur: Eriğ yir (Erişilir yer) Benggü taş (Ebedi taş) Bu bitig (Bu yazı)</p>
--	---

Doğu Cephesi	
İsim Tamlamaları	Sıfat Tamlamaları
<p>1. Satur: Kişi oğlın üze (İnsanoğlunun üzeri) Türk budungilin törüsin (Türk milletin ilini, töresini)</p> <p>2. Satur: Qadırқан yış (Qadırқан ormanı)</p> <p>6. Satur: Tabğaç budun (Çin milleti) Türk budun (Türk milleti)</p> <p>7. Satur: Tabğaç budun (Çin milleti) Türk begler (Türk beyleri) Türk atı (Türk adı) Tabğaç atı (Çin adı) Tabğaç kağan (Çin kağanı)</p> <p>8. Satur: Türk qara qamağ (Türk halk kitlesi) Kün toğsıq (Gün doğusu) Tabğaç Kağan (Çin kağanı)</p> <p>9. Satur: Tabğaç Kağan (Çin Kağanı)</p> <p>10. Satur: Türk ıduk yiri (Türk mukaddes yeri) Türk budun (Türk milleti) Türk Tengrisi (Türk Tanrısı)</p> <p>11. Satur: Türk budun (Türk milleti) Tengri töptü</p>	<p>1. Satur: Kök tengri (Mavi gök) Yağız yir (Yağız yer)</p> <p>2. Satur: Tört bulung (Dört taraf) Temir Qapıq (Deniz kapı)</p> <p>Tört budungdağı budun (Dört tarafta)</p> <p>3. Satur: İdi oqsuz Kök Türk (Pek teşkilatsız Köktürk)</p> <p>Bilge kağan (Bilgili kağan) Ap kağan (Cesur kağan)</p> <p>4. Satur: Kün toğsıq (Gün doğusu) Külüg kağan (Ünvan kağan)</p> <p>5. Satur: Biligsiz kağan (Bilgisiz kağan) Yablağ kağan (Kötü kağan)</p> <p>6. Satur: İlledük il (İl yaptığı il)</p> <p>7. Satur: Kağanladuq kağan (Kağan yaptığı kağan)</p> <p>Beglik urı oğlın (Beylik erkek evlat) Tabğaççı (Çin beyler)</p> <p>İşilik kız oğlın (Hanımlık kız evladı) Tabğaççı begler (Çinli beyler)</p>

(Gögün tepesi)	8. Satır: Elig yıl (Elli yıl) Temir Kapıg (Demir Kapı)
13. Satır: Eçüm apam törüsü (Ecdadımın töresi)	9. Satır: Ne қағанқа (Ne kağana)
14. Satır: Tabğaç budun (Çin milleti)	İllic budun (İlli millet) Қағанlıг budun (Kağanlı millet)
16. Satır: Baz Қағанıг (Buz Kağanı) Türk budun (Türk milleti)	10. Satır: Bunça işig küçüg (Bunça işi gücü)
17. Satır: Tarduş budun (Tarduş milleti) Şantun yazıq(Şantung ovası)	11. Satır: Yiti yigirmi er (On yedi er)
18. Satır: Türgiş қаған (Türgiş Kağanı)	12. Satır: Balıkdaki tağ (Şehirdeki dağ)
19. Satır: On oқ budun (On ok kavmi)	13. Satır: Yitmiş er (Yetmiş er) Yiti yüz er (Yedi yüz er)
20. Satır: Қırқız budun (Kırgız kavmi) Қаған at (Kağan adı) Kögmen yir (Kögmen yeri)	Türk törisin içgımmış budun (Türk töresini bırakmış mille)
21. Satır: Қадırқан yış (Қадırқан ormanı) Türk budun (Türk milleti)	15. Satır: Қırқ artuқı yiti yol (Kırk yedi defa) Yigirt süngüş (Yirmi savaş)
22. Satır: Türk budun (Türk milleti) Türk Oğuz begleri budun (Türk Oğuz beyleri, mille)	16. Satır: Ol törü (O töre)
23. Satır: Bilge қаған (Bilgili kağan) Idık Ötüken yış budun (Mukaddes Ötüken ormanı halkı)	17. Satır: Yeşil Ögüz (Yeşil Nehir) Temir Қапıг (Demir Kapı)
25. Satır: Қırқız қаған (Kırgız Kağanı) Türk budunug atı küsi (Türk milletinın adı sanı)	19. Satır: Eçümüz apamız tutmış yir (Ecdadımızın tuttuğ yer)
26. Satır: Қаңımız eçimiz қағанmış budun : küsi (Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu adı sanı)	Az budun (Az millet)
27. Satır: Türk budun (Türk milleti)	21. Satır: Ol öd (O zaman)
28. Satır: Oğuz budun (Oğuz kavmi) Қıtany Tatabı budun (Kıtay, Tatabı milleti)	Ança kazanmış itmiş ilimiz (Öyle kazanılmış ilim töremiz)
31. Satır: Ögüm kutun katun (Annem hatunı devleti) Er at (Er adı) Eçim қаған ilin törüsin (Amcam kağanın ilin töresini)	23. Satır: Ermiş barmış edgü il(Hür, müstakil, iyi il)
32. Satır: Ong tutuқ yurçın (Ong valinı kayınbiraderi)	24. Satır: Beklig urı olun (Beylik erkek evlat)
33. Satır: İşbara Yamtar boz atıg (İşbara Yamtar boz atı)	İşilik kız olğun (Hanımlık kız evlat)
34. Satır: Türk begler (Türk beyleri) Türgi Yargun köl (Türgi Yargun gölü)	25. Satır: İl birigme Tengri (İl veren Tanrı) Ol tengri (Tanrı)
35. Satır: Kögmen yış (Kögmen ormanı) Қırқız y (Songa ormanı) Bayırқun aқ adır (Bayırkunun ağız)	26. Satır: Neng yılsıg budun (Varlıklı, zengin millet) Yabız yablak budun (Düşkün, perişan millet)
	27. Satır: Biriki budun (Bütün millet)
	29. Satır: Ölteci budun (Ölecek millet) Yalıng budun (Çıplak millet) Çıgany budun (Fakir millet) Az budun (Az millet)
	Igar illig (Değerli illi) Igar қағанlı (Değerli kağanlı)
	Tört bulunğdaki budun (Dör taraftaki millet)
	31. Satır: Altı yigirmi yaş (On altı yaş) Tabğaç Ong tutuk (Çinli Ong vali)
	Biş tümen sü (Elli bin asker) Ol at (O at)
	32. Satır: Ol süg (O ordu) Bir otuz yaş (Yirmi bir yaş)
	33. Satır: Ol at (O at) Yüz artuk ok (Yüzden fazla ok)
	34. Satır: Ol süg (O ordu) Azқınya er (Azıcık er)
	36. Satır: Bir er (Bir er) İki er (İki er) Ol yıl (O yıl)
	37. Satır: Başğu boz at (Alın beyaz at)

aygırı)	38. Satır: Az tutuğ (Az valisi) Ol budun (O millet)
36. Satır: Bayırkunung ak adğırı (Bayırkunun aygırı)	39. Satır: Yinçü ögüz (İnci nehri) Temir қапıғ (Den Kapı)
Қırқız қаған (Kırgız kağanı) Altun yış (Altın ormanı)	Yablaқ kişi er (Kötü kimse er)
37. Satır: Türgiş budun (Türgiş kavmi) Türgiş қаған (Türgiş kağanının askeri)	40. Satır: Alp er (Cesur kişi) Antag öd (Öyle bir zaman) Az er (Az er) Ulug süngüş (Büyük savaş) Aқ at (Beyaz at)
38. Satır: Türgiş Қаған Buyruқı (Türgiş kağanın Buyruқu) Қара Türgiş budun (Türgiş avam halkı)	
39. Satır: Soğdak budun (Soğd milleti) Қара Türgiş budun (Türgiş avam halkı) Bizing sü atı (Bizi askerin atı)	
40. Satır: Қара Türgiş budun (Türgiş avam halkı)	

Kuzey Cephesi

İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
1. Satır: Koşu tutuk (Koşu vali) Karluk budun (Karluk kavmi)	1. Satır: Yiti otuz yaş (Yirmi yedi yaş)
3. Satır: Eçim қаған ili (Amcam Kağanın ili) İzgil budun (İzgil milleti)	2. Satır: Ol süngüş (O savaş) İki er (İki asker) Қара Қ (Kara Göl)
4. Satır: İzgil budun (İzgil milleti) Тоқуз Оғуз budun (Dokuz Oğuz milleti)	Az budun (Az millet) Bir қırқ yaş (Otuz bir yaş)
5. Satır: Sü teğişi (Asker hücumu)	3. Satır: Az budun (Az millet)
6. Satır: Ediz budun (Ediz kavmi) Çuş başı (Çuş başı) Türk budun (Türk milleti)	4. Satır: Ol at (o at) Biş yol (Beş defa) Bir yıl (Bir yıl)
7. Satır: Tigin yoğı (Tigin matemi)	5. Satır: Azman aқ (Azman ak) Altı er (Altı asker)
8. Satır: Amğa қарған (Amga kalesi) Ebig baş (Evin başı)	6. Satır: Toқuz er (Dokuz asker) Azman aқ (Azman ak)
11. Satır: Budunumun közi қаşı (Milletmin gözi қаşı) Tatabı budun (Tatabı milleti)	7. Satır: Alpaғu on er (Yiğit on er)
12. Satır: Tabғаç Қаған (Çin Kağanı) Kün batsı (Gün batısı) Tüpüt Қаған (Tibet Kağanı)	8. Satır: İki er (İki asker) Az yağız (Az yağız) Ol sü (O ordu) Oğuz yağı (Oğuz düşmanı)
13. Satır: Türgiş Қаған (Türgiş Kağanı) Қırқ Қаған (Kırgız Kağanı) Bark itgüçi (Türbe yapıcı) Bitig taş itgüçi (Kitabe taşı yapıcısı) Tabғаç Қаған (Çin Kağanının yeğeni)	9. Satır: Ögsüz ak (Öksüz ak) Тоқуз er (Dokuz asker)
	10. Satır: Körür көz (Görür göz) Bilir bilig (Bilir akıl)
	12. Satır: Bir түmen ağı (On bin kişilik hazine)
	13. Satır: On ok oğlımı (On ok oğlumu)

Kuzey-Doğu Cephesi

İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
-----------------------	------------------------

1. Satır: Qon yıl (Koyun yılı) Bitig taşın (Kıta taşını) Biçin yıl (Maymun yılı) Tuyğut ilteber (Turg vali)	1. Satır: Toquzunçu ay (Dokuzuncu ay) Yitiñç ay (Yedi ay) Qırq artuqı yiti yaş(Kırk yedi yaş) Bunça bedizig (Bun resimciyi)
Güney-Doğu Cephesi	
İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
1. Satır: Kül Tigin atısı (Kül Tigin'in yeğeni)	1. Satır: Bunça bitig (Bunca yazı) Yigirmi kün (Yirmi gün) Bu taş (Bu taş) Bu tam (Bu duvar) İğar oğlan (Değeri oğlan)
Güney-Batı Cephesi	
İsim Tamlaması	
1. Satır: Kül Tiginin altunun kümüşin ağısın barım tört bing yilkısın (Kül Tigin'in altını, gümüşün hazinesini, servetini, dört binlik at sürüsünü)	
Batı Cephesi	
İsim Tamlaması	
1. Satır: Türk Bilge Kağan (Türk Bilge Kağan Tarhan at (Tarkan adı))	
BİLGE KAĞAN ÂBİDESİ	
Doğu Cephesi	
İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması

<p>1. Satır: Türk Bilge Kağan (Türk Bilge Kağanı) Kerkülüg begleri (Çadırlı beyleri) Türk Tengri (Türk Tanrısı) Türk begler budun (Türk beyleri milleti) 24. Satır: Tangut budun (Tangut milleti) 26. Satır: Çık budun (Çık kavmi) 27. Satır: Kögmen yış (Kөгmen ormanı) Altın yış (Altın ormanı) Kırkız budun (Kırkız kavmi) İrtiş ögüz (İrtiş nehri) Türg budun (Türgiş kavmi) Türgiş kağan süsi (Türgiş kağanın ordusu) 29. Satır: Karluğ budun (Karluk milleti) Mening budunum (Benim milletim) 30. Satır: Tolga ögüz (Tolga nehri) Türk budun (Türk milleti) 31. Satır: Tong Tigin yoğ Amğı qorğan (Amğı kalesi) 32. Satır: Üç ögüz süsi (Üç ögüz ordusu) 33. Satır: Türk budun (Türk milleti) Ögüz budun (Ögüz kavmi) 34. Satır: Ögüz budun (Ögüz kavmi) 35. Satır: Toğuz Ögüz buddun (Dokuz ögüz kavmi) 37. Satır: Kargan kısil (Kargan vadisi) Uygur ilteb (Uygur valisi) 38. Satır: Türk budun (Türk milleti) 39. Satır: Tatabı budun (Tatabı milleti) Tabğaç kağan (Çin kağanı) Kadırgan yış (Kadırgan ormanı) 40. Satır: Karluğ budun (Karluk milleti) Karluğ ilteb (Karluk valisi) 41. Satır: Kara budun (Halk kitlesi)</p>	<p>1. Satır: Tarğtamış köz (Yere dikilmiş göz) Bu öd (Bu zaman) Tört bulunğ (Dört taraf) 24. Satır: Yiti yigirmi yaş (On yedi yaş) Sekiz yigirmi yaş (On sekiz yaş) 25. Satır: Ol süg (O ordu) Yigirmi yaş (Yirmi yaş) Tabğaç Ongtutuk (Çinli Ong Vali) Biş tümen sür (Elli bin asker) İki otuz yaş (Yirmi i yaş) 26. Satır: Sekiz tümen sü (Seksen bin asker) Altı otuz yaş (Yirmi altı yaş) Az budun (Az millet) Yiti otuz yaş (Yirmi yedi yaş) Süngüg batımı kar (Mızrak batımı kar) 27. Satır: Ol yıl (O yıl) 28. Satır: Otuz yaş (Otuz yaş) Bış Balık (Beş balık) Altı yol (Altı defa) Ne kişi (Ne kadar insan) Otuz artuğı bir yaş (Otuz bir yaş) 29. Satır: 30. Satır: Bir yıl (Bir yıl) Tört yol (Dört defa) 35. Satır: Alp kağan (Kahraman kağan) İduk y (Mukaddes yer) 37. Satır: Yüzçe er (Yüz kadar asker) 38. Satır: Ol yıldı (O at sürüsü) Otuz artuğı dört y (Otuz dört yaş) 39. Satır: Edgü sab (İyi söz) 40. Satır: Bir qorğan (Bir kale) 41. Satır: Qorıgu iki üç kişig (Koruyucu iki üç kişi)</p>
Güney – Doğu Cephesi	
İsim tamlaması	Sıfat tamlaması
	1. Satır: Yiti öd (Yedi zaman) Yılığçı er (Yağma asker)
Güney Cephesi	
İsim tamlaması	Sıfat tamlaması
1. Satır: Tabğaç atlıg (Çin süvarisini) 7. Satır: Tatabı budun (Çin milleti) İlker tağ (İlker dağı) 8. Satır: Tönges tağ (Tönges dağı)	1. Satır: Bir tümen artuğı yiti bing süg (On yedi bin asker) İlki kün (İlk gün) İkinti kün (İkinci gün)

10. Satır: Lağzın yıl (Domuz yıl) It yıl (Köpek yılı)	2. Satır: On artuğu sekiz yaş (On sekiz yaş)
11. Satır: Yoğ yıparığ (Yas töreni kokusu) Çından ığ (Sandal ağacı)	Otuz artuğu tokuz yaş (Otuz dokuz yaş)
13. Satır: Türk Bilge Kağan (Türk Bilge Kağanı)	7. Satır: Alp er (Kahraman er) Elig yaş (Elli yaş)
Türk begler (Türk beyleri) Tarduş begler (Tarduş beyleri)	8. Satır: Tört tümen sü (Kırk bin asker)
Şadpıt begler (Şadpıt beyleri) Tölis begler (Tölis beyleri)	Üç tümen sü (Otuz bin asker)
14. Satır: Şadpıt begler (Şadpıt beyleri)	9. Satır: Uluğ oğul (Büyük oğul)
15. Satır: Türk begler (Türk beyleri)	Toğuz yigirmi yıl (On dokuz yıl)
	10. Satır: Onunç ay (Onuncu ay) Bişinç ay (Beşinç ay)
	11. Satır: Biş yüz eren (Beş yüz yiğit)
	12. Satır: Bunça budun (Bunca millet) Kara kiş (Kar samusunu) Edgü özlük at (İyi binek atı) Ki teyeng (Mavi sincap)
	15. Satır: Ağar taş (Ağır taş) Yoğun ığ (Kalın ağaç)

Kuzey Cephesi	
İsim tamlaması	Sıfat tamlaması
9. Satır: Türgiş Kağan (Türgiş Kağanı) Türgiş Kağan kızın (Türgiş Kağanının kızı)	9. Satır: Tört bulunğ (Dört taraf) Tört bulunğda budun (Dört taraftaki millet) Uluğ törün (Büyük tören)
11. Satır: Kün toğsık (Gün doğusu)	10. Satır: Ertingü uluğ törün (Fevkalade büyük töre)
13. Satır: Türk begler (Türk beyleri) Türk budun (Türk milleti)	11. Satır: Sarığ altın (Sarı altın) Özlük at (Binek at)
14. Satır: Tabğaç Kağan (Çin kağanı) Mening sabı (Benim sözüm)	Közün körmedik kulkakın eşidmedik budunu (Gözle görülmeyen kulakla işitilmeyen milletim)
15. Satır: On oğ oğlı (On ok oğlu)	Çara kiş (Kara samur) Kırgağlığ şutay (Kenarlı ipek Ürüng kümüş (Beyaz gümüş) Kinlig işğ (İperl kumaş)
	12. Satır: Kök teyeng (Mavi sincap)
	14. Satır: Adınçığ barķ (Bambaşka türbe) Adınç bediz (Bambaşka resim) Köngülteki sab (Gönülde söz)
	15. Satır: Benggü taş (Ebedi taş) Taş barķ (Taş türb

Güney – Batı Cephesi	
Sıfat Tamlaması	
	1. Satır: Ay artuğu dört kün (Bir ay dört gün)

TONYUKUK ÂBİDESİ	
Birinci Taş- Batı Cephesi	
İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
1. Satır: Tabğaç ili (Çin ili) Türk budun (Türk milleti)	4. Satır: İki ülüg (İki kısım) Bir ülüg (Bir kısım) Y

2. Satır: Türk budun (Türk milleti)	yüz kişi (Yedi yüz kişi)
3. Satır: Türk budun (Türk milleti) Türk Sir Budun (Türk Sir Milleti)	5. Satır: Toruğ buğalı (Zayıf boğa) Semiz buğa (Semiz boğa)
	6. Satır: Semiz buğa (Semiz boğa) Toruğ buğa (Zayıf boğa)

Güney Cephesi

İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
1. Satır: Budun boğuzı (Milletin boğazı)	2. Satır: Azkınyı Türk budun (Azıcık Türk milleti)
2. Satır: Körüg sabı (Casusun sözü)	4. Satır: Biridin yan (Güney taraf) Öngdin yan (Doğu taraf)
Toğuz Oğuz budun (Dokuz oğuz milleti)	Yırındınta yan (Kuzey taraf)
4. Satır: Türk Sir budun (Türk Sir milleti)	5. Satır: Ol sab (O söz) Yuyka erkli (Yufka olan)
8. Satır: Ötüken yış (Ötüken ormanı)	6. Satır: Yinçke erkli (İnce olan)
10. Satır: Türk budun (Türk milleti)	7. Satır: İki üç bing sü (İki üç bin asker)
	8. Satır: Ötüntük ötünç (Arz edilen maruzat)
	10. Satır: Biriyeke budun (Güneydeki millet) Kıriyağı yırıyağı öngreke budun (Batıdaki kuzeydeki, doğudaki millet)

Doğu Cephesi

İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
1. Satır: Türk budun (Türk milleti) Türk kağan (Türk kağanı)	1. Satır: İki sü (İki ordu)
Şantun balık (Şantung nehri)	2. Satır: Üç otuz balık (Yirmi üç şehir)
2. Satır: Şantung balık (Şantung şehri) Tabğaç kağı (Çinkağanı)	3. Satır: Ol üç kağan (O üç kağan)
On oğ kağan (On okkağanı)	5. Satır: Ol sab (Söz)
3. Satır: Kırkız küçük kağan (Kırgızın kuvvetli kağanı)	7. Satır: Ol yol (o yol)
Altun yış (Altun ormanı) Türk kağan (Türk kağanı)	
4. Satır: Türgiş kağan (Türgiş kağanı)	
5. Satır: Türk budun (Türk milleti)	
6. Satır: Kögmen yolu (Kөгmenin yolu)	
7. Satır: Az yir yolu (Az ülkesinin yolu) Bir at oruğı (Bir yolu)	

Kuzey Cephesi

İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
----------------	-----------------

3. Satır: Anı sub (Sanı suyu)	1. Satır: Önreki er (Öndeki er)
4. Satır: Kırkız budunı (Kırgız kavmi) Kögmen y (Kögmen ormanı)	2. Satır: On tün (On gece) Yantağı tuğ (Yanda engel)
5. Satır: Türgiş Kağan (Türgiş kağanı)	3. Satır: Ol sub (O su)
6. Satır: Türgiş Kağan (Türgiş kağanı) On oğ budun (C ok milleti) Tabğaç süsi (Çin ordusu)	6. Satır: Ol sab (O söz)
7. Satır: Altun yış (Altun ormanı) Sü başı (Or komutani)	9. Satır: Üç körüg (Üç casus) Ol sab (O söz)
8. Satır: Altun yış (Altun ormanı)	11. Satır: Ol Sab (O söz)
9. Satır: On oğ süsi (On ok ordusu) Yarış yazı (Yarış ova)	
10. Satır: Yelme qarğu (Keşif kolu) Ergüti urğıl (Nöbet iş)	
11. Satır: Altun yış (Altun ormanı) İrtiş ögüz (İrtiş nehri)	

Batı Cephesi

İkinci Taş

İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
1. Satır: Yarış yazı (Yarış ovası)	1. Satır: On tümen sü (Yüz bin asker) Ol sab (O söz)
2. Satır: Altun yış (Altun ormanı)	3. Satır: İduk yir (Mukaddes yer)
7. Satır: Ol oğ tün budun (O aynı gece halkı) On oğ begleri (On ok beyleri)	4. Satır: İkinti kün (İkinci gün)
8. Satır: On ok süsi (On ok ordusu)	5. Satır: İki uç (İki uç)
9. Satır: Bengilig Ek Tağı (Mukaddes Ek dağı)	7. Satır: Eligçe er (Elli kadar er) Ol sab (O söz)
	8. Satır: Keligme begler (Gelen beyler) Azça budun (Az miktarda millet)
	9. Satır: Yinçü ögüz (İnci nehri)

Güney Cephesi

İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
2. Satır: Soğdağ budun (Soğdak milleti) Türk budun (Tü milleti)	1. Satır: Temir Qapıg (Demir Kapı)
6. Satır: Türk Böğü Kağan (Türk Böğü Kağanı) Türk Bilge Kağan (Türk Bilge Kağanı)	2. Satır: Temir Qapıg (Demir Kapı)
	3. Satır: Ol yir (O yer)
	4. Satır: Sarıg altun (Sarı altın) Ürüng kümüş (Bey gümüş) Qız quduz (Kız kadın) Egri teb (Eğri deve)

Doğu Cephesi

İsim Tamlaması	Sıfat Tamlaması
-----------------------	------------------------

4. Satr: Türk budun (Türk milleti)	1. Satr: Yiti otuz yaş (Yirmi yedi yaş)
8. Satr: Türk Bilge Kağan (Türk Bilge Kağanı)	2. Satr: Kızıl kan (Kızıl kan) Kara terim (Kara terim) Uzun yelmeg (Uzun keşif kolu)
	3. Satr: Yanıgma yağı (Silahlı düşman)
	4. Satr: Yaraqlıg yağıg (Silahlı düşmanı)
	Tögünlüg atı (Damgalı atı)
	6. Satr: Neng yirdeki kağanlıg budun (Herhangi bir yerdeki kağanlı millet)
	7. Satr: Ne bung (Ne sıkıntısı)
Kuzey Cephesi	
İsim Tamlaması	
2. Satr: Türk Sir budun (Türk sir milleti)	
3. Satr: Türk Sir budun (Türk sir milleti)	
4. Satr: Türk Bilge Kağan (Türk Bilge Kağanı) Türk S budun (Türk sir milleti) Oğuz budun (Oğuz milleti)	

Kitabelerin her satırında dil yadigârlarımızla karşılaşmak mümkündür. "Yazıtlar, o günün Türkçesini ve yer yer sanatlı anlatımlarıyla Türk yazınının en eski örneklerini yansıtımları bakımından büyük önem taşımaktadır." (Aksan, 2000: 23). Yazıtlarda yer alan örnekler içerisinde ise tamlamalar özel bir yer tutmaktadır. Tamlamalar söz varlığının önemli unsurlarından olup söz dizimi içerisinde en çok karşılaşılan sözcük grubudur. İsim ve sıfat tamlaması olarak ikiye ayrılır. İsim tamlaması, isimlerle kurulur. "Bu kelime grubunda iki isim unsuru aitlik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme vb. anlam ilgileri çerçevesinde birbirine bağlanır." (Karahana, 2005: 42) sıfat tamlamasında ise ismi niteleyen veya belirten bir sıfat bulunur. Abidelerde hemen hemen her satırda isim ve sıfat tamlaması bulunmaktadır. Henüz yabancı dillerden etkilenmemiş bir Türkçe ile oluşturulan bu tamlamaların pek çoğu günümüze kadar değişim göstermeden ulaşmıştır.

İsim tamlamalarının belirtili ve belirtisiz isim tamlaması örnekleri küçük ek değişimleri dışında aynen korunmuş ve günümüze ulaşmıştır. "Mening budunum" (Benim milletim), "Türk budun" (Türk milleti)...

Yer, yön ve zaman bildiren tamlamaların tıpkı Orhun abidelerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir: "Kün toğsık" (Gün doğusu), "Kün ortasın" (Gün ortası), "Kün batsık" (Gün batısı), "Tört bulung" (Dört taraf), "Biridin yan" (Güney taraf), "Tün ortasın" (Gece ortası), "Yinçü ögüz" (İnci nehri), "Ötüken yış" (Ötüken ormanı)...

Orhun abideleri sıfat tamlamaları bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. "Genelde kısa cümlelerle kesin hükümler bildiren yazıtlarda geniş bir sıfat yelpazesi ile karşı karşıya kalıyoruz." (Kayra, 1996: 145). Sıfat tamlamaları içinde ağırlığı niteleme sıfatları oluşturmaktadır. Tek tek tespit edip tablo halinde verdiğimiz tamlamalardan niteleme sıfatları bir sıfatla bir ismin birleşmesinden oluştuğu ve genellikle sıfatın eklenmediği yapılar olduğu için kolayca anlaşılabilir. Bu sıfat tamlamalarından bugün için oldukça kolay bir şekilde anlaşılacak olan ve Orhun abidelerinin günümüze ulaştığını göstermesi yönüyle şu tamlamalara bakılabilir: "Alp er" (Cesur kişi), "Ağ at" (Beyaz at), "Kara Köl" (Kara Göl)...

Abidelerde “bu” ve “ol” işaret sıfatları ile oluşturulmuş sıfat tamlaması örnekleri görülür. “Bu taş” (Bu taş) “Bu tam” (Bu duvar); “Ol töre” (O töre), “Ol süg” (O ordu) gibi. “Bu” işaret sözcüğü değişmeden günümüze kadar ulaşmışken “ol” sözcüğü şu an “o” işaret sözcüğü olarak kullanılmaktadır.

Abidelerde sıfat tamlaması türlerinden soru sıfatları da bulunmaktadır. “Ne kağança” (Ne kağana), “Ne kişi” (Ne kadar insan), Ne bung (Ne sıkıntısı).

Sıfat tamlamalarından belirsizlik bildiren tamlama örnekleri de görülür. “Bunça budun” (Bunca millet), “Azkınyı er” (Azıcık er), “Bir kişi” (Bir insan, birisi)

Bazı sıfat tamlamalarının sıfat fiillerle kurulduğu görülür. Söz konusu tamlamalardaki sıfat fiilleri ise günümüze ulaşamamıştır. Ancak anlamın korunduğu ve bunu karşılayacak sıfat fiillerin Türkçede şu an bulunduğu görülür. “İl tutsıq yir” (İl tutulacak yer), “Erig yir” (Erişilir yer)...

-çe ekinden yararlanarak küçültme anlamı taşıyan ve günümüze anlam olarak ulaşan sıfat tamlaması örnekleri de bulunur. “Yüzçe er” (Yüz kadar asker), “Eligçe er” (Elli kadar er)

Abidelerde şu an Türkiye Türkçesindeki atasözleri içinde yer alan sıfat tamlaması örnekleri de vardır. Örneğin “Süçig sab” (tatlı söz). Bu tamlama günümüzde “Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır.” (Aksoy, 1995: 283) atasözü içinde geçmektedir. “Körür köz” (Görür, gören göz) tamlaması da yine bir atasözünde “Gören gözün hakkı vardır.” (Aksoy, 1995: 146) şeklinde kullanılır.

Abidelerde bazı sıfat tamlamalarında tamlayanın birden fazla sıfattan oluştuğu görülür ve bu kullanım günümüzde de yaygındır. “Edgü bilge kişi” (İyi, bilgili insan), “Edgü alp kişi” (İyi, cesur insan)... Bazı isim tamlamalarında ise tamlananın birden fazla kelimedenden oluştuğu görülür. “Türk begler, budun” (Türk beyleri, milleti), “Türk budunug atı küsi” (Türk milletinin adı sanı)

Renk bildiren sıfat tamlamalarının aradan asırlar geçmiş olmasına rağmen aynen korunduğu görülür: “Kök tengri” (Mavi gök), “Boz at” (boz at), “Sarığ altın” (Sarı altın)

Sayı sıfatlarının bazılarının da abidelerde olduğu gibi günümüzde kullanıldığı görülmektedir. “Bir er” (Bir kişi), “İki er” (İki kişi), Yitmiş er (Yetmiş kişi), Yigirmi kün (Yirmi gün)... Ancak o zamanın sayı sistemi farklı olduğundan abidelerde görülen pek çok sayı sıfatı ise değişen sayı sistemleri ile birlikte abidelerde kalmıştır. “Yiti yigirmi er” (On yedi kişi), “Bir otuz yaş” (Yirmi bir yaş), Altı yigirmi yaş (On altı yaş), Yiti otuz yaş (Yirmi yedi yaş) gibi tamlamalarda onluklar arası sayı sistemi kullanılmıştır. “Onluklar arası sayılar bir sonraki onluğa atılacak adımlar olarak düşünülür ve buna göre adlandırılır.” (Tekin, 2000: 129) Otuz artuğu bir yaş (Otuz bir yaş), “Kırık artuğu yiti yol” (Kırk yedi defa) gibi sayı sıfatlarında ise başka bir sistem dikkati çeker. “Asıl Orhon yazıtlarında 30’dan sonraki sayılar genellikle katmanlı yapılardır. Bu yapılarda artuğu -fazlası, artı- sözcüğü birleştirici olarak kullanılır.” (Tekin, 2000: 130) bunun dışında 80 ve 90 ile yüzler ve binler niteleme yapılar olarak görülür. “Biş yüz eren” (Beş yüz yiğit)

Bazı tamlamaların sonradan birleşik kelimeye dönüştüğü görülmüştür. “Sü başı” (Ordu komutanı) tamlaması sonradan subaşı biçiminde Osmanlı Türkçesinde kullanılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Abidelerde derecelendirilmiş ve kendi içinde karşılaştırma ifade eden sıfat tamlaması örneği de vardır. “İdi oksuz Kök Türk” bu tamlamayı Ergin, “Pek teşkilatsız Köktürk olarak” belirtmiştir. Buradaki pek sözcüğü (İdi) sıfatın başına gelerek derecelendirme oluşturmuştur.

-ki ekiyle oluşturulmuş türemiş sıfat tamlaması örnekleri bulunmaktadır ve bunlardan bazıları günümüzde de benzer şekilde kullanılmaktadır. “...içreki bedişi” (...maiyetindeki resimci), “İçreki budun” (İçindeki millet) günümüzde aitlik eki olan -ki, -de bulunma hali ile yaygın olarak kullanılır: Evdeki, sokaktaki...

Sıra sayı sıfatlarının oluşturduğu tamlamalar da kolayca anlaşılacak açıklıktadır ve Türkiye Türkçesinde şu an aynı şekilde kullanılmaktadır. “Yitinç er” (Yedinci kişi), “Toğuzunçu ay” (Dokuzuncu ay), “Yitinç ay” (Yedinci ay)...

Bazı tamlamalar günümüze ulaşmış olmasına rağmen abidelerdeki şekliyle Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Örneğin “Bilig bilmez kişi” olarak geçen sıfat tamlaması “bilgi bilmez kişi” olarak Türkiye Türkçesine çevrilir. Bu sıfat tamlamasını Orkun, “bilir bilmez [cahil] kişi” (Orkun, 1994: 25), Ergin, “bilgi bilmez kişi” (Ergin, 2005:), Tekin ise “cahil kişi” (Tekin, 2006: 23) olarak açıklamıştır. Günümüz Türkiye Türkçesinde bilgi bilmez şeklinde iki kelime kullanımı yerine bilgisiz veya cahil kelimesi bulunmaktadır.

Sonuc

Orhun abidelerinin söz varlığı üzerine çeşitli çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmada tamlamalar esas alındı. Çalışmanın bulgular bölümünde öncelikle abidelerdeki isim ve sıfat tamlamaları tablo halinde verildi. Abidelerde iç içe geçmiş veya tekrar eden sıfat ve isim tamlamaları sayılmazsa 250 civarında isim tamlaması, 300 civarında ise sıfat tamlaması bulunmaktadır. Tabloda verilen tamlamalar içinden isim ve sıfat tamlaması çeşitleri olarak ve günümüze ulaşmış olmaları bakımından çeşitli örnekler seçildi ve sıralandı. Birçok tamlamanın herhangi bir değişime uğramadan dilde kullanılageldiği, bazılarının ise bir iki ek değişimi göstererek ve anlamını koruyarak günümüze kadar ulaştığı ve şu an Türkiye Türkçesinde kullanıldığı ortaya konuldu. Günümüzde bu tamlamaların deyimlerimizde, atasözlerimizde, yer-yön adlarında ve günlük kullanımlarda vs. bulunduğu görüldü.

Reference

- Aksan, D. (2000). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.
- Aksan, D. (1996). Türkçenin Söz Varlığı. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1994): Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy Ö. A., Dilçin D. (1995): Tarama Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/II
- Aksoy Ö. A., Dilçin D. (1995): Tarama Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/III
- Alyılmaz, C. (1994). Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi. Erzurum: Atatürk Ün. Yayınları.
- Çelikel, S. (2007). Orhun Kitabelerinin Günümüz Türkçesindeki Söz Varlığı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne.
- Ergin, M. (2005). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Emiroğlu, S. (2010). Manzum Nasihatnamelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- Karahan, L. (2005) Türkçede Söz Dizimi, 8. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kayra, O. K. (1996). “Orhun Anıtlarında Sıfatlar, Sıfat Tamlamaları ve Bunlara İlişkin Bazı Açıklamalar”, TDAY Belleten, Ankara: TDK Yayınları. 145-158.
- Orkun, H. N. (1994). Eski Türk Yazıtları, Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin T. (2006). Orhon Yazıtları. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin T. (2000). Orhon Türkçesi Grameri. Ankara: TDK Yayınları.
- Timurtas, F. K. (2005), Tarih İçinde Türk Edebiyatı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkçe Sözlük 2005, 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.